

tidsskrift.dk

Af Elbo Herreds Historie

Historie/Jyske Samlinger, Bind 4. række, 6 (1928)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_4rk_0006-PDF/ho_4rk_0006_74349.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=74349>

pdf genereret den : 28/5-2008

Af Elbo Herreds Historie.

Af Mogens Lebech Frederiksen.

I Tusinder af Aar slyngede det blaa Bælt sit glitrende Baand mellem Fyns og Jyllands Kyster; fra det første Menneskeliv rørte sig paa de skovgroede Skrænter, paa samme Tid skilte og bandt det Landene sammen, og over de ældgamle Færgesteder gik Færdslen mellem Hovedlandet og Øerne, først og fremmest over det smalle Medelfarsund, der var Kongevejen, Hærvejen.

I nyere Tid derimod blev her et Skel, som fjendtlige Hærmagter, paa en enkelt skæbnesvanger Undtagelse nær, takket være Danskens husvante Herredømme til Søs, ikke mægtede at overskride; til Gavn for Landets Skæbne som Helhed taget, men næppe for de tilgrænsende Landskaber, og i første Række ikke for det jyske, Elbo Herred.

Selv om det vilde kunne kaldes søgt at betegne dette som et Grænseland, og helt igennem gøre dets Historie væsensforskellig fra de omliggende Herreders, saa har dog dets Beliggenhed, saa langt tilbage Begivenhederne lader sig følge, og til langt ned i Tiden, givet det en Særstilling, ligesom det i landskabelig Henseende, mere end noget andet dansk Herred, danner en geografisk Enhed.

For langt Størstepartens Vedkommende udgøres Herredsgrænsen jo af Bælt og Fjord, og i en fjærn Oldtid var Halvøen vel et virkeligt Grænseland, som

det senere i flere Tilfælde tilsyneladende blev det, for en kortere eller længere Aarrække. I det mindste opfattede man ingenlunde, da Landsbydannelsen skete, Sundet som et fredeligt Farvand, paa hvis Bredder man dristigt lod Ploven trække sine Furer. Fra Trelde Næs til Børup Sande dækkedes Kysten til langt op i Tiden af Krat og Skove, gemt ved fredelige Aadale lagdes alene Erritsø og Hyby, og først Oddersted og Skærbæk inde i Koldingfjord lod deres Byvange brede sig helt til Stranden, ellers brød langs Bæltet alene Færgestederne den ensformige, skovvoxede Kystlinje. Anderledes mod Nordvest, hvor Herredsgrænsen hverken er Bælt eller Fjord, men dog en Naturformation, der saa tydeligt som disse markerer Skellet, det lange Dalstrøg fra Rans til Gudsø Vig. Ved Elbodals Rand knejser endnu tre hvide Kirketaarne, det fjerde i Kongsted sank efter Svenskekrigen¹, og her ligger ogsaa de gamle Adelbyer: Kongsted, Egum og Vejlbj, samt Enestegaardene Søholm og Ødsted, der sikkert begge maa medregnes til Herredets Urbebyggelse. Og fra denne udgik saa den videre Opdyrkning, Torperne drog deres Marker sydpaa over Landet, kun lævnende den brede Skovbræmme mod Strandsiden.

»Eldherred kan have Navn af Ælde, at det er et af de ældste Herreder her i Landet, hvor Folk haver taget deres Sæde og Vaaning. Det kan og kaldes Edel Herred af den ædele, gode og belejlige Plads derhos og udi findes med Skov og Mark og adskillige Slags Fiskefang, og end mere udi forgangne Tider end nu. Det kan og kaldes Endle Herred, thi paa den Sted i Landet, begyndt med Ribe ved Vestersøen, langsides ved Holsten termineres og endes dette Herred,« lyder Præsteindberetningens sindrige Tydninger af Herredsnavnet i 1638.

Og selv om man ikke kan modsige den Kendsgerning, der ligger til Grund for Nr. 3, og denne tilmed giver Landskabets Navn i den fra adskillige middelalderlige Diplomer kendte Form, saa er det dog ikke nogen fyldestgørende Forklaring. Nej, modsat de fleste andre Herreder, men forresten analogt med dets Naboherred, Holmans, maa man her aflede Tingkredsens Navn af de Menneskers, der var bosat inden for dens Omraade, og Beboernes atter af Landskabets. Elend hed Halvøen, og Betydningen heraf er egentlig Udland (jf. elendig, der først alene betød udenlandsk, fremmed) en Betegnelse, der vel var hidført af Landskabets særlige geografiske Stilling bag den vandrige Dal; Elendbo blev til Eilbo, og dette igen til Elbo. Absolut mere uheldig er dog den første af 1638-Beretningens Tydninger; som Herred hører Landet bag Elbodalen til de yngste blandt sine Lige. Endnu saa sent som i 1460'erne betegnes det endnu Endle, og først fra 1473 stammer det ældste, bevarede Elbo Herredstingsvidne², man maa da antage Befolkningen i den ældre Middelalder søgte Ting med Brusk Herreds Beboere, hvis det da ikke ogsaa tidligere udgjorde en særlig Retskreds, maaske et kongeligt Birk. At ialfald Herredets Krongods rent administrativt dannede et særligt Domæne, synes Valdemar Sejrs Jordebog fuldtud at bekræfte, thi der kan næppe være Tvivl om, at der med det under Almind 3: Brusk Herred antegnede *Exactio Domini Toky Udenvatn 3: Hr. Tokes Len Udenvatn*, skal forstaas det senere selvstændige Elbo Herred. Det, at Fortegnelsen slet ikke nævner noget Stednavn inden for dettes Omraade, kunde allerede virke bekræftende, men det sikreste Bevis maa dog Navnet paa den iøvrigt ukendte Hr. Tokes Len være: Udenvatn. Dette refererer jo saa tydeligt som

noget til den naturlige geografiske Grænse; den gængse Opfattelse, at Dalen forhen i hele sin Udstrækning var en Havarm, kommer ganske vist paa tværs af den geologiske Forsknings Resultater³, men saa kommer for en Gangs Skyld 1638-Beretningen Tolkningen til Gode, som det deri hedder: Neden for Kongsted er en stor Aa, kaldet Kongsted Vand. Her er aabenbart det Vatn, Aaløbet gennem Elbodalen, der dannede Grænsen for Hr. Tokes Magtomraade.

Hvorledes hans Beføjelse ellers var, hvorfor Landskabet indtog denne Særstilling, kan næppe nærmere fastslaas, og selv om det ikke giver yderligere Oplysninger i saa Henseende, saa klinger det dog, Herredets senere blodige Historie in mente, som en truende Optakt, naar den første Beretning om Begivenheder indenfor Omraadet lyder om Krig og Ufred, naar Arild Huitfeldt fortæller om de krigerske Brødre, Erik Plovpenning og Abel, deres Hære stod opstillede til Slag paa Eldenæs, selv om det saa for den Gang lykkedes gode Mænd paa begge Sider at bilægge Striden.⁴ Heller ikke, om Herredet i det følgende urolige Aarhundrede vedblivende indtog en Undtagelsesstilling, kan klarlægges, men til Gengæld viser Kilderne, at man ialfald for den efterfølgende Periode havde tiltænkt det en Skæbne, der skulde være ganske forskellig fra de omliggende Herreders.

Det var i de Aaringer, den kullede Greves Jernhaand laa over Jylland. Men hvor haardt Grebet end var, Jyderne var selv haarde Halse, hvem det i Længden faldt svært at ave. Omsider fandt Grev Gert det da mere formaalstjenligt at foranstalte et Mageskifte med sin tidligere Myndling, Hertug Valdemar af Slesvig, den samme, som han nogle Aar før havde ladet fungere som Konge i Danmark, og som endnu, sin

opnaaede Lovalder tiltrods, var Vox i Grevens Hænder.⁵ Han maatte i 1340 pantsætte til Gert sine egne Slotte i Hertugdømmet og fik til Vederlag Grevens Panterrettigheder i det genstridige Nørrejylland, dog kun mod en yderligere Udbetaling af 18000 Mark, fordelt paa Rater, og som det hedder i Kontrakten: »Vorthmer dat halue herde tho Brozherde, dat negest deme Sunde tho Middeluare licht, dat scal he uns unde unsen eruen lathen tho unsen behoue, dat we uns imme beholden moghen, want uns boret ouer tho varende; unde dat sculle wy ome ghelden, alse vere unser beyder man, twe van unser weghene unde twe van sener weghene, de wy dar tho nomen, spreken, dat lic sy, unde kunne de vere nicht ouer en dreghen, so scal id stan tho hertoghen Albrechte van Sassen unde tho greuen Hinrike van Swerin, wat sie dar umme spreken, unde wo se id werderen, dat scal men eme af slan van den vif dusedt marken, de he tho sunthe Jacobes daghe bereden scal.«⁶

Nu naaede denne gennemtvungne Overenskomst rigtignok aldrig sin Opfyldelse. Inden der kunde blive Tale om en saadan, havde Jyderne atter rejst sig til Opstand, og Gert drog med en Lejehær paa 10000 Mand hærgende og plyndrende op gennem Landet; men — ikke to Maaneder efter Udstedelsen af Brevet i Lybæk faldt hans Hoved over Sengestokken i Randers.

Imidlertid løftede hans Sønner Klaus og Henrik, saavidt de formaaede, Arven efter deres Fader, ogsaa i Henseende til Mageskiftet, dog da det sidste Brev derom opsattes til Sct. Hans i Sønderborg, var den anden kontraherende Part ganske vist endnu Hertugen af Slesvig, og Betingelserne helt igennem saa nogenlunde de samme, men i Mellemtiden var Tingene

indtraadt i en helt ny Fase, og den rette Arving til Danmarks Trone, Valdemar Kristoffersøn, ved Slutbrevets Underskrivelse naaet et godt Stykke hen mod den Genrejsning af Riget, der berettiger ham til Navnet Atterdag, af hvad Oprindelse det saa ellers kan være. Det Resultat havde ikke været Gerts Hensigt, snarere var det for at hindre netop denne Sagernes Gang, han havde indgaaet Kontrakten. Sønnerne havde ogsaa her forsøgt at følge ham, men flere Omstændigheder traadte hindrende imellem. Den sønderjyske Hertug kunde det i og for sig være et og det samme, som altid blev han i sin Vankelmodighed et Offer for andres Politik. Ganske vist blev han besvogret med den vordende Dannerkonge, men maatte til Gengæld overlade ham Aalborghus med Tilliggende i Medgift og Retten til at indløse Resten af Nørrejylland i 4 Parter. Mens Overenskomsterne mellem de to Valdemarer og mellem Kongen, som han allerede kaldte sig, og Greverne var ratificeret i Maj Maaned, udstedtes Grevernes Genbrev til Hertugen først ovennævnte Sct. Hans, og deri hed det atter, som Huitfeldt oversætter: »det Land Nørre Judland, undtages halff Bryskherred, som ligger næst Medelfarssund«.

Hvorvidt dette stadigt undtagne Omraade netop er identisk med Elbo Herred skal senere blive Genstand for Omtale, men givet er det, at den jyske Landstrimmel ved Lillebælt spillede en ikke uvigtig Rolle i Gerts storpolitiske Planer; ved dets Undtagelsesstilling sikredes Herredømmet over Færefarten, samt Trafikken gennem Bæltet overhovedet, og tillige afrundedes yderligere paa det mest hensigtsmæssige de grevelige Besiddelser: Holsten, Slesvig og Fyn. Om Gerts Planer maaske var mere vidtrækkende, om han stiledede mod Kongemagten, han, der havde talt dristigt

om Vort Rige Danmark, den Arv formaaede hans Sønner ikke at tage op; men Faderen havde ogsaa kæmpet mod et herreløst Land, Sønnerne fik at mærke, der var kommet en Fører. Forliget i Sønderborg blev ikke overholdt, næppe fra nogen af Siderne, ligesaa lidt som de, der i de følgende Aar sluttedes paa Nebbegaard og Fænøkalv o. a. Steder; de forskellige Slots-høvdinges vexlende Tilbøjeligheder kunde ogsaa have gjort Landsherrerne det svært nok, om ellers Viljen havde været der, og mens Valdemar i de første Aar koncentrerede sig om at vinde Sjælland, førte de jyske Stormænd og Bønder deres private Krig mod Holsterne. 1341 hedder det saaledes⁷: Ved den Tid belejrede Danskerne det Hus til Kolding med stor Magt; det vilde Greve Henrik undsætte med Holsterne; da Danskerne fornam, at han kom, saa veg de alle derfra. Greven drog da fort i Nørrejylland og hærgede Landet og uddrev et Rov saa stort, at mangen undrede sig. Dét allerede viser, at de fastsatte Betalings-terminer ikke var overholdte, og de blev det langt fra, men iøvrigt lader Kampen sig ikke følge i Enkelt-heder. Resultatet er kendt nok. Dog næppe sad Valde-mar tilsyneladende saa nogenlunde uanfægtet paa Tro-nen, før det atter trak sammen om ham. For det mægtige Forbund, der 1368 dannedes mod ham: Hertugen af Meklenborg, Greverne af Holsten og — 12 jyske Stormænd, drog Kongen af Lande, og Krigen rasede paany. Og mens det altsaa ikke lader sig op-lyse, hvorledes det i de mellemliggende Aar var gaaet »dat halue herde to Brosherde«, saa stammer fra Aaret 1369 det vidtløftige latinske Dokument, ved hvilket Kongens Lensmand Peder Iversen Lykke i Grevernes Belejringshær for Koldinghus, forpligtede sig til, om Kong Valdemar skulde dø eller ikke mere vende til-

bage til Riget, »tenere ad fideles manus videlicet truwer hand dictorum nobilium dominorum comitum«, o: at holde til de nævnte ædle Herrer Grevers tro Haand Slottene Hindsgavl, Lerbæksholm og Hønborg, »dicta castra cum advocacia dictis castris adjacentia,» o: de nævnte Slotte med deres tilliggende Fogedier.⁸

I denne Overenskomst nævnes saaledes første Gang det kgl. Slot Hønborg, hvorfra efter den Tid et Par Hundrede Aar frem kongelige Fogder eller Lensmænd vogtede Færgestedet ved Medelfarsund. Det falder lidt mærkeligt, at Forligsbrevet af 1340, ellers omhyggeligt nok i sin Opregning af Fæster og Stenhuse tilhørende saavel Kongen som private Stormænd, overhovedet ikke omtaler Hønborg, ja paafaldende at ikke Elbo Herred nævnes med den samme Udtryksmaade som de øvrige Len, eksempelvis: »det Hus til Bygholm og alle Fogedi.« Existerede Slottet ved Lillebælt da slet ikke 1340? Var det først Holsterne, der havde bygget det for at værne om deres Rettigheder? Det forekommer ganske vist underligt, at der ikke altid skulde have ligget en Borg ved det vigtige Overfartssted, men paa den anden Side tyder selve Borgbankens Formation vistnok paa en forholdsvis sen Tilblivelsestid, dannet som den for Størstedelen er ved Ophobning af kolossale Græstørv.⁹ Og ligeledes Ladegaardsmarkens Plads. Mens selve Slotsbanken laa og ligger inden Taulov Sogneskel, hører Henneberg Ladegaards Jorder til Erritsø, og de indtager ikke, som man kunde vente det ved en ældgammel Kongsgaard, en central Plads i Sognet, er heller ikke i aabenbar organisk Sammenhæng med den øvrige Bebyggelse, men ligger tværtimod ganske isoleret og som kilet ind mellem begge Sognes Udmarker, midt i det Bælte af uopdyrket, krat-

groet Fællesjord, der her som de fleste Steder dannede Skel mellem Bygderne — som det altsaa synes paa et Sted, man først paa et temmelig sent Tidspunkt har set sig nødsaget til at tage under Ploven.¹⁾

Og man behøver ikke forgæves at søge indenfor Herredsomraadet om Steder, hvorfra før i Tiden en eventuel kgl. Ombudsmand eller Foged kunde have varetaget sine og Kongens Interesser. Der kan peges paa den gamle Holmgaard i Elbodalen nordvest for Taulov Kirke, maaske Urbebyggelsen i sit Sogn, hvor tilmed Sagnet har anbragt en middelalderlig Borg. Her kan tilføjes, at et Marknavn paa den Gaards Jorder nok kan bruges til Støtte for, at Søholm virkelig en Gang var Centrum for en Retskreds: Gallebjerre, som den høje Knold, der gennemskæres af Jernbanelinjen, hed i 1683²⁾, og som Navnet endnu kendes, selv om det med de fleste at sine Lige længst er gaaet af Brug. Man kunde maaske indvende, det laa nærmere at bringe det i Forbindelse med den Periode i det 16—17 Aarhundrede, da Indehaveren af den dømmende Myndighed, Elbo Herredsfoged, virkelig boede paa Søholm, og da Herredstinget holdtes paa Stævnshøj, nogle hundrede Alen øst for Taulov Kirke, umiddelbart ved den gamle Snoghøj-Kolding Landevej¹⁰⁾, men derfra og til Gallebjerre er der dog et Stykke Vej, og det falder ret naturligt at søge det senere Rettersted paa Skalkhøj, i Domsstedets umiddelbare Nærhed.

Hvor Søholm første Gang nævnes, var Gaarden ialfald ikke Krongods, men paa Gejstlighedens Hænder, bortforlenet af Bispem i Ribe.

Andre Stednavne tyder desuden paa en mere umiddelbar Tilknytning til det daværende Statsoverhoved.

¹⁾ Udskiftningskortene i Matrikelsark.

²⁾ Markbogen. Matrikelsark.

At Kongsted By paa en eller anden Maade er grundet paa Landsherrens Bud, synes klart nok, mens det maaske er mere tvivlsomt, om Nabobyen Stallerup skriver sig fra den kongelige Embedsmand Stal-laren. Men i det gamle Ullerup Sogn laa efter Sigende forhen Byerne Reeslef og Husby, og til helt op i Nutiden bar to af Stovstrup Bys Marker de Navne; den i Bredstrup barnefødt Pastor Bredsdorff tog dog fejl, naar han skrev de Byers Forsvinden paa Fredericias Regning¹¹, begge Bopladser var sikkert forsvunden allerede inden Middelalderens Slutning. Imidlertid har Markbogen 1683, foruden de nævnte Navne paa de hele Marker, tillige for et Par enkelte Falds Vedkommende Betegnelserne: Husby Toft og Reeslef Gade. Med Hensyn til Reeslef kan man vel tænke sig, at en af denne gamle Adelbys Beboere har flyttet sit Bosted ud i Byvangen, har dannet en Torp, som jyske Lov omtaler det, og at sluttelig alle Levbyens Mænd er fulgt efter ham, saa Torpen Stovstrup traadte i Stedet for Adelbyen Reeslef. Men det bliver en Hypotese, som man ligeledes kan formode, Bostederne simpelthen er blevet øde efter den sorte Død eller Holstenernes Hærgning. Husby har imidlertid, som Betegnelsen Toft angiver, øjensynlig været en Enestegaard; man kan næppe identificere den som Gaarden Kobbøl, den var, saa langt man ved tilbage, i Adelseje, og Husby var alle Steder Navn paa Kongsgaarden. Langt snarere kunde man fristes til at sætte den i Forbindelse med den mærkelige Enklave af Ullerup Sogn imellem Bredstrup og Erritsø Sogne, som Gaarden Himmerighus eller Enemærke endnu i vore Dage danner. Antagelig er dette Stykke Jord den Brandenburg Tofte, som Christiern den Anden tildømte Ejeren af den største Bondegaard i Taarup¹²,

maaske det samme, som Holstergreven Johan havde tilhandlet sig af en Henneke Creuec, men som senere Grevens Foged paa Grevens Vegne opgav.¹³ Borgnavnet synes at kunne bekræfte Teorien om en befæstet Kongsgaard, og Navnet Husby staar i alle Tilfælde fast. — Faldt det Fæste da for Bestemmelsen i Kristoffer den Andens Haandfæstning, at alle jyske Slotte skulde jævnes med Jorden, paa nær Kolding, Ribe og Skanderborg? Saa lades Valget frit, om man vil tilskrive Greverne eller den danske Konge Opførelsen af dets Afløser: Hønborg.

At Valdemar vistnok først ved Koldingforliget¹⁴ kom i Besiddelse af »dat halue Herde to Brosherde,« siger hverken fra eller til, men at det Distrikt var det Hønborg Slot, ifølge Peder Iversens Løftebrev, tillagte Fogedi, synes dog at være sikkert. Man kan vel mod denne Antagelse indvende, at Greverne udtrykkeligt betingede sig Retten til Omraadet for Overfartens Skyld, d. v. s. for en uhindret Forbindelse mellem Hertugdømmet og Fyn, og at Udtrykket derfor tillige maa antages at dække i det mindste baade Eltang og Bramdrup Sogne. Men skal Ordlyden fortolkes bogstaveligt, staar der tillige: næst Medelfarsund, og alene den Del af Brusk Herred, som senere blev underlagt Elbo Herredsting, støder umiddelbart op til dette Farvand; forøvrigt, om Udtrykket skulde medindbefatte Egnen langs Kolding Fjord og Gudsø Vig, hvad nyttede det, naar det faste Koldinghus, bygget netop som en »Port og Nøgel for Riget« var paa Kongens Hænder, og netop fra Indløsningen af det med Tilliggende var det jo, den merbemeldte Halvdel undtoges. I Dokumentet stod da ogsaa blot »want uns boret ouer tho varende,« man finder det da rimeligt, Gert forbeholdt sig Halvøen med den Bagtanke, at den i

Fremtiden kunde danne Basis for de eventuelle Krigsoperationer i Jylland, hans mere vidtrækkende Planer maatte medføre, og enten Faderens Planer var Sønnerne bekendt eller ej, ogsaa de optog Betingelsen, og byggede for at værne om deres Rettighed Hønborg Slot? Halvdelen af Bruskherred blev henlagt hertil som Fogedi eller Len, ogsaa efter at Kongen havde overtaget Borgen, og nu staar tilbage at vise, at dette Len udgjordes af Elbo Herred, som allerede tidligere antydet.

Man maa i dette Øjemed gaa et godt Stykke længere op i Tiden, endda halvhundrede Aar forbi den Dag, paa hvilken det ældste, bevarede Eelnæbo Herredstingsvidne udstedtes; imidlertid er man heldigere stillet end i saa mange andre Tilfælde, den ældste bevarede Jordebog over Koldinghus Len stammer fra 1573, men i 1525, efter at Kristiern den Anden havde forladt Landet, paalaa det Frederik I.s Kansler Klaus Gjordsen at skaffe Orden i Regnskabet og et nyt Grundlag for samme; han opnoterede da bl. a. i et lille Papirhefte: Register og Jordbog af Hønborg Len, som Erik Krummedige gjorde Rede af.¹⁵

Af denne Fortegnelse fremgaar strax, at de ca. 100 Gaarde, hvis Besiddere paa det Tidspunkt ydede deres Skyld og Landgilde til Lensmanden paa Hønborg, alle som én laa indenfor Elbo Herredsskel; uden videre at føre dette Forhold et Par Hundrede Aar tilbage i Tiden gik næppe an, om ikke Jordebogen iøvrigt ydede Støtte for Teorien. Langt den overvejende Del af Hønborg Slots Tjenere var imidlertid jordegne Bønder, Selvejrbønder, der svarede de for saadanne specielle Afgifter: Kværsæde og Leding (Grot). Medens jo paa jyske Lovs Tid Pligten til at drage i Leding havde paahvilet saa godt som det hele Land; saavel

Bønder, som Landboer (Fæstere) var lagt i Havne, saa synes det, som om dette Forhold i Løbet af Middelalderen ændredes en Del. Ialfald, da Kongen opgav at fordre personligt Fremmøde, lader det til, at Afløsningen, Ledingspengene, alene er ydet af de jordegne Bønder, saavel som man alene hos dem opkrævede den ældre Afgift: Kversthavren, Betalingen for at sidde kvær, naar Leding bødes ud. Kongens Bønder, som de senere almindeligt kaldtes, var i Elbo Herred lagt i tre Læg, Tredinger, og indenfor hver af disse maatte Bønderne i Fællig udrede en Sammelskat, som den kaldtes i Sabro Herred, hvor Forholdet var et lignende. — Selv om man kun gætvis kan sætte denne Ydelse i Forbindelse med den oprindelige Proviantering af Ledingsskibet, den bestod af levende Kvæg og Fjerkræ, Smør, Salt og Sild, samt rede Penge, saa giver Leverancen paa anden Vis en vigtig Oplysning, som Summen var: 21 Svin, 10 (7) Køer, 42 Lam, 42 Faar, 42 Gæs og 63 Skilling.¹⁶ Thi netop Tallet 42 synes at have spillet en meget vigtig Rolle i Ledingsvæsenet, ja var maaske det oprindelige Antal Havne i Herredet.¹⁷ Selvsagt har man ikke saaledes organiseret Endles Bønder i det 16. Aarhundrede, da Ledingsvæsenet forlængst havde udspillet sin Rolle, men Inddelingen maa stamme fra et Tidspunkt, paa hvilket Bondeudbudet endnu stod i fuldt Flor; man har netop tillagt Valdemar Atterdag en Reorganisation af Ledingsvæsenet, og i Forbindelse med det ovenfor anførte, synes det mest naturligt at føre Elbo Herreds Tredingsinddeling tilbage til dets Udskillelse fra Brusk Herred, da det netop kom til at udgøre Hønborg Slots Fogedi. At man ikke med den nuværende Viden om et Herreds almindelige Skattesum kan afgøre, hvorvidt Endle — idet Udtrykket Halvdelen af Brusk Herred er brugt

for Nemheds Skyld — ved Adskillelsen dannede en Treding i Moderherredet, hvor 1573 Eltang og Herslev-Viv Tredinger nævnes, eller om man ligefrem har udlagt saa meget af Elbo Herreds Jordegods til jordegne Bønder, at disse deraf kunde svare en fuld Herredssum, kan ikke afkræfte den fremsatte Formening; sikkert laa i 1525 de samme Bondejorder til Hønborg Slot som i 1369, omend de maaske var mere udparcellerede paa Erik Krummediges Tid, end i Peder Lykkes Dage.

Udover denne Oplysning giver Jordebogen jo ingen Meddelelser om Landskabets Historie iøvrigt, og paa dens Affattelsestid var, som flere Gange nævnt, den Pligt, hvoraf de jordegne Bønders Rettigheder fulgte, længst afløst med Skatteydelse. Den Udvikling var løbet til Ende, under hvilken nogle af de gamle Bondeslægter — med de korte, knappe Oldtidsnavne — som Galt, Skeel og Vind¹⁸ havde hævet sig op i et højere socialt Niveau, mens andre som Pagh, Kyed, Koed og Kring endnu var Bønder og blev ved at være det; i det sextende Aarhundrede helligede de sig udelukkende Landmandens fredelige Sysler, mens de førstnævnte med Sværd og adeligt Mærke hævdede Stændens tidligere Traditioner.

Som Bondeopbudet ikke betød mere i Datidens Hærvæsen, var det ogsaa smaat bevendt med de middelalderlige Borges Forsvarsdygtighed; skønt Hønborg Slot endnu rejste sine røde Mure paa Borgbanken ved Stranden, de evnede ikke nogen reel Modstand overfor det sextende Aarhundredes Angrebsmidler, Artilleriet var jo kommet paa Mode, og først paa det Tidspunkt dukker Borgen atter frem i Beretningerne. Ganske vist kendes fra de mellem-

liggende to Hundrede Aar Navnet paa adskillige af dets Fogder og Lensmænd, men Slottet vides først 1523 atter udsat for et Angreb, som før fra Syd, af den holsten-gottorpske Hertug. Næppe en Maaned forinden havde de stejle Skrænter paa Fyns og Jyllands Kyster været Vidne til Kristiern II.s skæbnesvangne Sejlad, frem og tilbage, frem og tilbage over Bæltets sorte Vande, »dass er sich einer Nacht wol uber 20 mal so nach hönepurgh und her wiederumb nach Milthephar vber den sundt Durch die schiffleut hatt füren lassen,« lyder kort og knapt den samtidige Beretnings Ord¹⁹; »da Solen kom, var han paa Fynssiden og der blev han, fordi han tilfældigvis var der,« slutter Johs. V. Jensens pragtfulde Skildring af den mørke Nat paa Lillebælt, da Tvivlen i Kongens Sind styrtede det stærke Fyrstendømme, støttet til Borgere og Bønder, han havde tænkt sig at rejse; maaske den Nat mere end nogensinde før eller siden satte Melfarsund Skel i Danmarks, ja Nordens Historie. Hvad om Kristiern II. havde forladt sig paa de mange trofaste, han endnu havde i Ryggen, ikke blot paa sin magtfulde Familie, han var jo besvogret med de mægtigste i Europa, men paa de mange danske Stormænd, der først længe efter svigtede hans Sag. Mogens Gøye, »Kongen af Nørrejylland«, som Sigbrit spotvis kaldte ham, var imellem dem — og Lensmanden paa det jyske Slot, Kong Kristiern senest gæstede, Erik Krummedige paa Hønborg. Først en god Maaned senere opsagde ogsaa han Kongen Huldskab og Troskab, i det længste af alle de kendte Opsigelsesbreve, der, trods det de synes skrevet efter saa nogenlunde den samme Formel, navnlig med Klager over og Frygt for »den onde Kvinde Sigbrit« — fuldtud viser, hvilket Samvittighedsspørgsmaal det var de høje Herrer at svigte deres

Hersker og Konge, nogle endda som netop Mogens Gøye og Erik Krummedige først efter at have modtaget alvorlige Truselsbreve fra Hertug Frederik, af hvilke de vedlægger Udskrifter. Mens Hertugens Skrivelse til Rigshovmesteren endnu er bevaret, gælder det ikke den lignende til Erik Krummedige, men den har vel været holdt i samme truende Vendinger. Hvad skulde han ogsaa gøre paa den lille Borg ved Bæltet: Hertugen »kom nu i Fredags næst forleden til Kolding og havde der med sig sex Tusind Landsknægte og Friser, foruden Reisener [Ryttere] og havde ganske svært Skyts med sig. Og er Hans Naade nu dragen paa Vejen til Viborg med en ganske stor Sum Folk, og kom her meget Folk efter hans Naade, som han haver ligget udi disse Købstæder her omkring og her paa Færgested paa Medelfarsund og paa de andre Steder, som Færgested er her omkring — — om den Slotslov, som Eders Naade fortænker, at jeg haver, ved Eders Naade vel selv, at jeg ikke kan holde den. Og dersom Eders Naade end vilde gøre mig Undsætning, da ved Eders Naade dog selv, at jeg ikke kan holde den to Timer længer, end de vare det begærendes — — thi Gud kende det, at jeg nu nødes til at gøre den Gerning, jeg aldrig havde tænkt at gøre i mine Dage. Men dersom Sigbrit skal være min Dommer og Bøddlen min Retter uden al redelig Aarsag, da vil jeg værge min Hals det bedste, Gud giver mig Lykke til. Derfor opsiger jeg Eders Naades Højmægtighed Huldskab og Mandskab og tro Tjeneste, og hermed vil jeg have min Ære og Hæder uforkrænket i alle Maader. Og tror jeg, at Eders Naade tager mig ikke til Mistykke, thi Eders Naade ved selv min Lejlighed, hvorledes jeg haver tjent Eders Naade indtil denne Dag.«²⁰

Hvor stor Lid Erik Krummedige virkelig satte til Kongens fornuftige Omdømme i denne Sag, kunde praktisk taget være et og det samme: Kristiern II. kom ikke til sit Rige igen, det blev til hans bitre Fjende fra Gottorp, Frederik I., Erik Krummedige kom til at aflægge Regnskab. Havde de mere sindige jyske Herrer først taget Parti, vidste de at tage det fuldt ud; faa Dage efter at Erik Krummedige havde skrevet sit Opsigelsesbrev, var han i fuld Aktivitet for at bane Hertugen Vejen længere frem, til hvilket Øjemed hans Post ved Bæltet gav ham en særlig Beføjelse. Sammen med den senere saa bekendte Peder Galt søgte han Forbindelse med Øversterne for de Kristiern II.s Krigsfolk, som endnu laa i Middelfart, og udstedte 25. Marts »paa Snobehøjen« et formeligt Lejdebrev; »som Eders Naade kan selver forstaa Meningen,« skrev Kristiern II.s Befalingsmand paa Fyn, Jakob Hardenberg til sin Herre med en Afskrift af Brevet, men kunde han endnu dengang triumferende tilføje: »maa Eders Naade vide, at de ikke mødte med dem,« varede Glæden jo kort.¹⁾ Erik Krummedige havde valgt den fornuftige Del. — Og han blev sin ny Herre en tro og velbetroet Mand, og efter ham Sønnen. Da det sidste alvorlige Forsøg blev gjort paa at genindsætte Kristiern II., da Skipper Clement rejste det nordlige Jylland til Kamp under gamle Kong Kristierns Banner, blev, saavidt det lader sig se, Bønderne i det sydlige Jylland roligt i deres Gaarde. Ja, ydermere kunde Kristian III. fra Lejren for København beordre Lensmanden paa Hønborg til at lade Lenets Bønder sørge for de Landsknægte, der

¹⁾ Jacob Hardenbergs Skrivelse RA: Münch. Saml. Nr. 264, dat. 28. Marts 1523; hertil hører Münch. Saml. Nr. Afskrift paa eet Blad af Lejdebrevet, samt et Brev i samme Anledning, dat. Hønborg 25. Marts 1523.

laa i Blokhuset ved Snoghøj, ligesom Lensmanden paa Hindsgavl fik et lignende Brev angaaende Forskansningen paa den fynske Kyst, og tidligere paa Aaret havde saavel Kolding som Hønborg Lens Bønder faaet Befaling til at istandsætte den førstnævnte.²¹ Disse Forhold skyldes vel ikke mindst Erik Krummedige og hans Lige, som de mandhaftige Herremænd Ove Lunge paa Tirsbæk og Peder Ebbesen Galt paa Tyrestrup. Ganske vist hed det senere, at selve Hønborg blev under Skipper Clements Anløb ruineret, men det er sikkert Folkemeningens senere opstaaede Forklaring paa Slottets endelige Ødelæggelse. Det vides dog, at Dønningerne fra Uvejret nordpaa ogsaa naaede Nygaard i Starup Sogn, som det vidnefast beedigedes, at Hans Skeel der fik sine Breve ødelagte i forgangne Fejdetid²², men var det Egnens Beboere, der vilde sige Herremanden Tak for et muligt ublidt Regimente, som det skete nordpaa, eller var det snarere de der oppe fra, som var paa Spil, i Lighed med den Skalkkehob, der løb ind i Horsens Fjord og brandskattede nogle Herregaarde i Omegnen, indtil de Skudfalkonetter, som drog af Boller, skræmte dem afvejen.²³

Bønderne i det sydlige Jylland synes at være sluppet for at yde deres Kontingent til Slagterierne ved Aalborg og Øxnebjerg, ligesom de efter Nederlaget undgik at maatte købe sig i den ny Konges Fred efter deres yderste Formue. Paa én eneste Undtagelse nær.

Da der atter var kommet Ro over Sindene, og Lov og Ret skulde gaa sin Gang, stævnedes Erik Krummedige, som det lader til ganske vist forgæves, men efter hans Død Enken Fru Sidsel Rosenkrantz af Jørgen Mattissen, fordi han havde ladet rette hans Fader Mattis Esbernsen i Børup og fæstet hans Bondegaard fra

ham.« Næppe fordi der kunde være Tale om at bestride Henrettelsens Lovformelighed, for som Fru Sidsel fremførte, »han lod ham rette, fordi han foer over til Fyn til Rigens Fjender«, og følgelig ikke alene havde forbrudt Livet, men sin Hovedlod, som den, der havde ført Avindskjold mod Riget: det var den inddragne Gaard, det gjaldt, og det lykkedes da ogsaa Jørgen Mattissen at hævde Retten til sin mødrene Arv.²³

Uvilkaarlig interesserer denne Mattis Esbernsen, der ene af sine By-, ja Herredsfæller, maaske alene i mange Miles Omkreds, vidste at stille under den Fane, der omend indirekte førte hans Klassefællers Mærke, men iøvrigt er det jo ørkesløst at ville efterforske hans Motiver, eller forestille sig ham som en enlig Idealist blandt den ellers sløve Almue.

Fejden gjorde nok hverken fra eller til i dens Væren og Færden, og dens Eftervirkninger bragte ingen Forandringer i Ejendomsforholdene paa Egnen; ikke engang Ejendomsretten til Mattis Esbernsens Gaard synes at være forbrudt, den figurerer ogsaa i senere Jordebøger som Selvejrbondegaard. Heller ikke det, at den resolute Kristian III. benyttede den gunstige Lejlighed til i Lighed med sine Kolleger sønder paa. at gennemtrumfe Reformationen med paafølgende Konfiskation af Kirkegodset, bragte væsentlige Ændringer i Elbo Herreds Godsfordeling, da Bispegodset i Herredet alene bestod af den før nævnte Søholme-gaard »med Gods og Mølle«, som det senere hed i Dronning Doroteas Livgedingsbrev; antagelig maa Møllen søges i Gudsø, og Godset har foruden de i 1520²⁵ nævnte Gaardsæder til Søholm, nemlig Boelene i Studsdal, bestaaet af den nævnte By, og vistnok enkelte andre Gaarde i Herredet.²⁶

Men saa lidt som denne Inddragelse kan sættes i nogensomhelst Forbindelse med Landskabets strategiske Vigtighed, saa udgik tværtimod i Slutningen af Kristian III.s Regeringstid et Kongebrev, der ialfald satte endeligt Punktum for Elbo Herreds Tilværelse som selvstændigt Len. I Tilslutning til Kristian III.s store Lensreform, der satte Præg paa hele Landets Forvaltning, blev i December Maaned 1557 følgende Skrivelse²⁷ læst ved Elbo Herredsting:

Vi Kristian den Tredie etc. hilse Eder alle vore og Kronens Bønder og Tjenere, som ligge og tjene til vort Slot Hønborg, og Fru Sidsel, Erik Krummediges Efterleverske, sidst dertil udi Væрге havde, Evinde- lige med Gud og vor Naade Vi bede Eder alle og enhver særdeles byde, at I strax herefter rette Eder efter at svare Os elskelige Jørgen Rosenkrantz, vor Mand, Tjener og Embedsmænd paa vort Slot Kolding- hus, Givendes og gørende hannem paa Vore Vegne og ingen anden, Eders aarlige Landgilde, Gæsteri, Ægt, Arbejde, Sagefald og anden Rente og Rettighed, som I Os og Kronen pleje og pligtige ere at give, og I af Arilds Tid gjort og givet haver, til saalænge Vi anderledes derom tilsigendes vorder. Han skal derfor gøre Os aarligen gode Rede og Regnskab, og holde Eder alle og enhver særdeles ved Lov, Skel og Ret, og Ingen af Eder tilstede at uforrettes imod Loven i nogen Maade.

Jo færre Len, jo færre Lensmænd og altsaa billigere Administration, var Parolen her som andre Steder, idet her det særegne Forhold spillede ind, at Lenet i det forudløbende halve Aarhundrede havde været pantsat, ikke blot til Fru Sidsel og hendes Husbonde, men ogsaa til dennes Fader og Stedfader, og Pantesummen derfor maatte udbetales.²⁸ Krongodset i Elbo Herred havde saaledes nærmest været at betragte som et adeligt Gods, og alle Afgifter, saavel Bøndernes som Fæ-

sternes var gaaet i Lensmandens Lomme; enkelte Processer ført igennem lige til Kongens Retterting viser da ogsaa Erik Krummedige som en nidkær Husholder paa Kronens, det vil altsaa sige hans egne Vegne, men selve Slottet var jo hele Tiden indgaaet i, hvad man kan kalde det almindelige Landeværn.

Men som Borgbygningens krigsmæssige Betydning længst var forbi, saaledes forsvandt nu helt Slottets økonomiske Basis, og Husholdningen indskrænkedes til det mindst mulige. Og selv om Elbo Herreds Tredingsinddeling endnu er bibeholdt i den opbevarede Jordebog fra 1573, saa existerede Slottet vist ikke mere. Man har vel ikke fundet det Umagen værd at opretholde det illusoriske Fæstningsanlæg, eller maa-ske Tilfældet er kommet til Hjælp i Skikkelse af en Ildebrand, hvad enkelte forbrændte Murbrokker paa Borgbanken lader formode. Men inden den gamle Vagtborg forsvinder ud af Tilværelsen paa en lige saa ubemærket Maade, som den havde gjort sin Entré, saa udspillede inden for dens Mure Slutscenen af den Tragedie, der hedder Frederik II.s og Anna Hardenbergs Kærlighedshistorie.

Det var i 1572, og selv om Slottets Ødelæggelse paa den ene eller den anden Maade først er en Kendsgerning med Kasper Markdanners Tiltrædelse af Koldinghus Len 1585, saa lader det ikke til, man i de nærmest følgende Aartier har lagt synderlig Vægt paa, at Færgestedet henlæa uden Beskyttelse, saa meget mindre, som alt i den Tid aandede Fred og ingen Fare. Skoven genlød af Jagtraab og Hundeglam, det var de Dage, da Frederik II. sad ikke alene paa Koldinghus, men ogsaa paa Søholmgaard, med Riddere og Svende, og hele Egnen var hans eget fri Enemærke. Mens ved Aarhundredets Midte endnu ca. Halvdelen

af Herredets Jordegods havde været paa Adelens Hænder, saa laa der fra Vinteren 1580 at regne omkring Kongeborgen i Kolding et stort samlet Godsdistrikt, der dog ikke alene var et frit Enemærke, hvor den kongelige Godsherre, uhindret af fremmede Markeskel, kunde hellige sig sin Hovedinteresse, men ogsaa en virkelig Rigdomskilde for Staten, selv om den frugtbare Jord ikke var Genstand for nogen egentlig rationel Udnyttelse. Dog, havde Udviklingen faaet Lov til at gaa sin rolige Gang, er der næppe Tvivl om, at de følgende Aartier vilde øget den forholdsvis Velstand blandt Egnens Bondebefolkning, hvoraf der glimtvis fremkommer Spor. Men, inden de tre første Snese af det ny Aarhundrede var løbet til Ende, saa havde Lenets Herreder atter faaet at mærke, at gennem dem gik stadigvæk Hærvejen; tre Gange var de i Fjendevold, hver Gang for sig værre end de foregaaende, selv om Grev Gerts Guntshøver sin Tid havde gjort deres bedste, de kunde dog ikke yde et mere fuldkomment Arbejde, end det der øvedes af Svenskerne i det 17de Aarhundrede, og efter dem af Danskernes Forbundsfæller: Brandenborgerne og Polakkerne; da det var fuldført var Elbo, som de omliggende Herreder, en rygende Brandtomt.

Det er ikke Meningen her at gentage det mangt og meget, der tidligere er skrevet om dette sørgelige Tidsrum i Egnens Historie.²⁹ Ogsaa i nyere Tid er der givet indgaaende Skildringer af Perioden³⁰, men disse beskæftiger sig dog mest med den rent krigshistoriske Side af Sagen. Selvfølgelig kom ogsaa specielt for Elbo Herred de rent krigsmæssige Foranstaltninger til at spille en større og vedvarende Rolle, idet den forsvundne Vagtborg ved Lillebælt fandt sin endelige Afløser i Fæstningsbyen paa Bersodde.

Som antydet kan man næppe sætte Mageskifterne i nogensomhelst Forbindelse med en samtidig Opfattelse af Egnens strategiske Vigtighed; selv om Hønborgs Forsvinden simpelthen kunde skyldes Slottets komplette Udygtighed, betragtet som Fæstning, spekulerede man i lange Tider overhovedet ikke paa at skabe en Afløser, og da Planerne om en saadan omsider kom op, var der jo ikke mere Tale om at paa-ligne Omegnens Selvejer-Bønder de direkte Udgifter til dens Opretholdelse. Da Baggrunden for deres privilegerede Stilling saaledes ganske var forsvundet, blev deres Forrettigheder efterhaanden af mere og mere problematisk Natur, og ialfald Genstand for mange Anfægtelser. Tidligere havde de jo dannet Kærnen og Flertallet i Krongodset, men efter at Mageskifterne havde bragt alle de adelige Fæstere paa Kronens Hænder, var Selvejerbønderne om ikke netop i Elbo Herred, saa i de omliggende saa afgjort i Mindretal, at deres Særrettigheder maatte springe saa meget mere i Øjnene. Forresten er det ikke saa lige at se, hvori disse bestod om Aar 1600. Deres Gaarde lader dog til de fleste Steder at være undgaaet at falde ind under den Jævning, Kongen paabød i Lenets Landsbyer³¹, men deres aarlige Skyld omregnet i Landgilde-Hartkorn var jævnthen større end Fæsternes; var de ydermere pligtige til Ægt og Arbejde i samme Udstrækning som disse¹⁾, kan man egentlig ikke forstaa, hvorfor Kronen var saa forhippet paa at berøve dem deres Bonderettighed. Imidlertid da i 1614 første Gang den Tanke dukkede op, at erstatte de bekostelige og tillige upaalidelige hvervede Hære med et nationalt Landeværn, saa Riget atter kunde komme »udi slig

¹⁾ Se Hans Knudsen i Erslev-Festskriftet 1928.

en tryk Statu, som det udi forrige Tider været ha'vet, « saa søgte man — sagtens ubevidst — at hævde Traditionerne fra Middelalderen, at etablere slig en staaende dansk Hær, netop ved Udskrivning af de Bønder, som endnu betalte Ledingspenge i Afløsning for deres Forfædres Værnepligt, dog at man i Egne, hvor deres Antal ikke slog til, tillige tyede til Kronens Fæstegaarde »af dennem, som giver ringe Landgilde og haver dog gode Gaarde.« Den sidste Anordning kom imidlertid overhovedet ikke til at spille nogen Rolle i Koldinghus Len, hvor de 375 Bønder, Lenet skulde stille af de 2000, der udskreves i det ganske Jylland, alle kunde tages fra Selvejergaardene. »Og endog iblandt dennem findes nogle, som for Alderdom og andre Ulejligheder ikke udi egen Person kunde bruges, da skal dog slige gamle Folk holde en dygtig Karl udi deres Sted.« Man paatænkte altsaa i første Række et personligt Fremmøde af de jordegne Bønder, subsidiært, at de stillede for sig, og mens alene Kaptajn og Løjtnant ved hver Fane skulde være øvede Krigsfolk, vilde samtlige Underofficerer være at udtage blandt de udskrevne Bønder. Til Gengæld fritoges Underofficererne, »saavel som og alle andre gemene Knægte« for Landgilde, Skatter og al anden kongelig Tyng. Og som det senere hed, »skal hver Korporalskab være et halvt-hundrede Mand og mindre eller mere, efter som Lejligheden sig begiver og Soldaterne nær hos hver anden ere boendes, saa de faar drilles [exerceres] paa en belejlig Plads hos en Landsbykirke, som deres Gevær udi et Skab er i forvaret.«³²

Men denne, med Henblik paa Officersmandskabet vel næppe synderlig instruktive, Exercits tiltrods, blev Forsøget en afgjort Fiasko, som det er sagt en Karikatur af en Hær, og blot en kort Aarrække igennem

paahvilede det for sidste Gang Danmarks Selvejrbønder fremfor Fæsterne at skulle værges for Landet. Da det ydermere syntes, som om de 4000 Mand hele Landet over havde ondt ved at udstaa de Udgifter, Ordningen med alle Lempelser førte med sig, gik man i 1621 over til at lade alle Landets, eller rettere Kronens Bønder og Tjenere, thi Adelsens Fæstere var undtagne, lægge i Læg paa 9 Mand, og af hvert saadant skulde der stilles een Soldat. Men det lykkedes ikke hele Aarhundredet igennem at skabe en national Militi af nogen Betydning, tværtimod gik man allerede under Kristian IV.s Regering over til ogsaa i Fredstid at holde en lejet Hær, mens man dog tidligere havde nøjedes med at hverve Tropper i Krigstilfælde. Betød Ordningen en direkte Lettelse for Bondebefolkningen, saa kom denne dog til at lide under mange og haarde Indkvarteringer.³⁴

Og som det sidste Forsøg paa at genskabe de jordegne Bønders Særstilling var absolut mislykkedes, saa maatte de ogsaa i anden Henseende dele Skæbne med Landets øvrige Befolkning, idet de saa fuldt som denne kom til at lide under de kommende Kriges Forbandede. Men havde de forsøgte Udskrivninger været fælles for hele Landet, saa var der næppe nogen Egn Riget over, der blev saa molesteret, som den mellem Kolding og Vejle Fjorde.

Og endda blev det først rigtig galt, da man fra dansk Side havde genoptaget den kullede Greves Tankegang, og indset det gavnlige i, trods en eventuel Evakuasjon af det øvrige Jylland, dog at besidde et fast Punkt paa Halvøen — ved Lillebælt, og saaledes, i Forbindelse med Flaaden, at kunne hævde Herredømmet over Sundet. De Tider var jo længst forbi, da det var at tænke paa at lade en saadan Befæst-

ning underholde af et enkelt Herreds Bønder, og trods det man vel kan sige, at fra det Øjeblik de snorlige Grøfter var trukket om Fredericia Købstadjorder, er de Tønder Land unddraget den almindelige Herredshistorie, saa kom netop Fæstningsbyens — og dens Forløberes — Tilstedeværelse til at spille en stor og ulykkebringende Rolle for Landskabet under Ufredsaarene.

Allerede inden man paa denne Maade igen havde fastslaaet Landskabets strategiske Vigtighed og derved sat sig i Stand til, omend kun for en føje Tid, at holde indtrængende Fjender Stangen, var Wallensteins Tropper væltet op igennem Jylland, foran sig drivende Kristian den Fjerdes egne hvervede Folk, der i Henseende til Plyndring ikke gav de forfølgende noget efter. Halvandet Aar var Jylland i Fjendevold, og lysteligt var der ingen Steder: »N. N. var saa meget fattig og forarmet, at han ikke havde nogen Formue, at han kunde udgive Skyld og Landgilde, thi han, saavel som andre i Oddersted, var forjaget fra deres Gaard, mens Fjenderne var i Landet og findes aldeles ingen Sæd saaet, thi der dagligen var en stor Dørchtug af Krigsfolket, som forrejste mellem Medelfarsund og Kolding,« hed det i sex enslydende Tingsvidner³⁵, der i December 1630 udstedtes paa Elbo Herredsting; forkuede og skræmte lod Bønderne sig jage af deres Gaarde. Viste der sig endelig hos en enkelt lidt af det Vovemod, der nordpaa i Landet afstedkom ligefrem organiseret, omend forgæves Modstand, hvad var der at stille op mod Overmagten? Thomas Madsen i Kongsted kunde egentlig sige sig at være billig sluppet: »han blev af Fjenderne med tvende Kuller gennemskjød, fordi han vilde befri sit og sine Naboers Gods, dennem af Fjenderne blev fra-

plyndret, og maatte han saa komme fra forskrevne sin Gaard og udi stor Jammer, Nød og Elendighed kom med Livsfare over til Fyn, hvor han var indtil Fred blev, og desmidlertid han var borte, blev han nem frataget Heste, Hopper, Svin, Faar og andet Kræ, og hvis Gods han havde.«⁸⁵

Helt igennem blev Egnen skaansomt behandlet i denne Omgang, ialfald i Forhold til de, der var i Vente. Selv om Bønderne efter Freden de fleste Steder i Koldinghus Len fik Afslag i deres aarlige Ydelser for et eller to Aar, var de, der slet intet formaaede at udgive, dog endnu de færreste; alene i Holmans og Elbo Herreder var Skaden for adskillige omfattende nok; men i det sidste, som var det værst ramte, var alt i alt kun en Snes Gaardmænd »bleven saa forarmet af Fjenderne, at de ikke havde den Formue, at de kunde udgive deres Landgilde for det forleden Aar 1629, thi de havde ingen Avling.« Og som sædvanligt fulgte en Ulykke den anden: »Att i fiord Anno 1629, daa de Sellerup Mind skulde have indavlet djeres hø og Korn, daa var der Pest og Sygdom i Sellerup, saa flesten baade Gaardmind og Boelsmind bort døde, og Jendiells bortflytte af Byen hen i Skoven og andre Steder, hvor de dennem for samme Sygdom kunde befri.« Men den røde Hane synes alene at have galet over en Gaard i Hannerup, og Mølleren i Erritsø var nok den eneste, der fandt Døden for Fjendehaand. Endda kan man jo ikke alene tilskrive Fjenden de forskellige Ugerninger, men t. Ex. Bertel Hansen i Vejlbj blev »frataget af Fjenderne, saa og af Kgl. Majestæts Skibsfolk, som laa udi Medelfarsund, Kræ og Gods alt det, han havde.«⁸⁵

Samme Skibsfolk havde jo hindret Fjenden i denne Gang at gaa over til Fyn, men man havde dog op-

daget Nødvendigheden af i paakommende Gentagelsestilfælde at have fast Fodfæste paa Jyllands Kyst, og næppe var de kejserlige vel af Lande, inden man paa-begyndte Forarbejderne til en saadan Sikkerhedsforanstaltning. Ganske vist kom der ikke stort ud af de første Planer, som bragtes i Forslag, saalidt som den for Nutiden saa fantastiske Idé ligefrem at flytte en hel Købstad, Kolding eller Vejle, realiseredes.⁸⁶ Først syntes det som om slet ikke Elbo Herred skulde levere Omraade til den paatænkte Fæstning: Planen 1629—30 om at befæste »en lang Stribbel imellem Kolding og Sundet, tvært udfor Hønborg Kirke, som kan kaldes en Peninsul, begroet med en smuk Skov,« gælder sikkert Houens Odde i Brusk Herred, idet den omtalte Kirke maa være den i Taulov, der havde været Slottets Sognekirke. Men allerede i August 1630 var der ikke længere Tale om dette Projekt, derimod havde Rigsmarsken Jørgen Skeel og Axel Urup i Fællesskab udset en Plads, »liggendes ved Skærbæk kaldes Emmerenz.« Antagelig var det her man naaede saa vidt som til med Lægter »at afdele og afpæle en Plads . . . paa hvilken Plads mentes Kgl. Majestæt vilde have ladet en Befæstning henlægge, Landet udi Fremtiden til Defension.« Derved blev det, og de Skærbæk Bønder beholdt deres fredelige Kohave⁸⁷, og stort videre kom man heller ikke første Gang ved Snoghøj, hvor der 1637—38 ryddedes Skov af Lenets Bønder for at skaffe Plads til en Fæstning.

Dog tiltrods for, at det i 1640 hed: »ligeoverfor Middelfart er intet bevendt, thi en Fjende kan gaa den forbi eller og holde den blokeret med faa Tropper og ruinere det ganske Land,« og tiltrods for at Kongen, der vistnok da paatænkte en Fæstning anlagt i det slesvigske, to Aar senere »i sin sædvanlige

Blanding af Naivitet og uhyrlig Selvfølelse skrev: De Godtfolk der havde for at befæste Snoghøj, de havde ikke set Landkortet godt igennem, men alene holdt fynsk Grød og Skælfisk i stor Estime,«³⁸ tiltrods for disse nedsættende Udtalelser om Stedets Duelighed, saa blev det dog i første Omgang Lyngs Odde, der befæstedes, og Besætningen i Jyllandsby kom til at tage mod Svensken, da han første Gang kom i Landet. Men den Forskansning svarede saa lidt til sit fordringsfulde Navn, som den havde Karakter af en virkelig Fæstning og blot bestod af en lav Jordvold tværs over Odden flankeret af to Skanser. Selv om Rigsmarsken Anders Bille paa det bedste søgte at styrke Værnet, kunde han dog ikke tænke paa at holde Volden, da Torstenssons sejrsvante Tropper, efter at have splittet det danske Rytteri ved Gudsø og tvunget det til at søge Tilflugt i Forskansningen ved Snoghøj, lagde sig foran denne og aabnede en tre Dages uophørlig Kanonering. Anders Bille maatte »salvere det bedste af sin Besætning, Stykker og Faner over til Fyn« fra den »ikkun halv befæstede Lejr«; Resten overgav sig.

Det var i Januar; ganske vist tog Marsken senere Revanche, og gjorde i Maj Maaned Landgang med Kaarden i Haand og erobrede sin forrige Skanse ved Middelfart Sund og Snoghøj. Men i Mellemtiden havde Svenskerne saa at sige truffet det endelige Valg for Danskerne, thi de havde opkastet en Skanse paa den af Krat og Vildnis begroede Bersodde; her laa under det mislykkede Felttog ved Nytaarstid 1645 saavel Prins (Biskop) Frederiks, som Anders Billes Styrker i Lejr, og her blev, som man vil vide, senere Fredericia bygget.

Saa var da Elbo Herred atter blevet Krigsskueplads,

men selv om der var gjort Forsøg paa at organisere dets Bønder til Forsvar som i fordums Dage, kom der næppe stort ud af den Plan; dog var Ufredstilstandens Følger slemme nok. Mange straataekte Gaarde paa Egnen gik op i Luer, og saare naturligt var det Herredet midt i Kampzonen, det fortrinsvis gik ud over. Mens Holmans Herred denne Gang saa omtrent gik Ram forbi, og Brusk Herreds Bønder heller ikke led Overlast i større Grad, saa var der næppe en By i Elbo Herred, hvor ikke en eller flere Gaarde var nedbrudt eller afbrændt.³⁹ Forstaaeligt nok var næsten alle de Erritsø Gaarde ilde medtaget, og Trelde By var næsten øde; antagelig er det dens Ødelæggelse under Torstensonsfejden i Forbindelse med den senere under Karl Gustavs Krigen, der har ladet Folkeerindringen i saa lange Tider nævne Trelde By som særligt haardt medtaget under Svenskekrigen.⁴⁰ Og Tingsvidnernes tørre Opramsninger suppleres af den mere livlige Skildring, en af Herredsbønderne selv i et Bønskrift leverer. »Forleden til den 9. Januarij Anno 1644 der de Svenske først indfaldt udi Jylland, da haver den ganske Armé slagen Lejr udi en liden Landsby ved Navn Børup i Koldinghus Len, hvor jeg ibor,« skriver Delefogden Anders Olufsen⁴¹, »og de næste andre omliggende Byer, Arméen er bleven liggende, indtil de Skansen ved Snoghøj bekom og erobrede. Imidlertid haver jeg fattige Mand med min Hustru og smaa Børn med andre fattige Folk og stor Elendighed maattet løbe udi Skov og Kjær udi nogle Dage og Nætters Tid, da haver de os fraplyndret alt, hvis fattig Formue vi havde, og ruineret Huset, jeg iboede, saa at jeg med stor Livsfare om Nattetide er kommen fra Fjenden over til Fyn, min fattige Qvinde og Børn er blevne tilbage. Hvilken min Genvordighed

jeg for velbaarne Hr. Rigens Marsk haver andraget; saa haver hans Velbaarenhed med velbetænkt Middel og Anslag ladet os fattige, fordrevne secundere, og saa efter hans Velbaarenheds Begæring haver jeg med andre Hans Velbaarenheds Tjenere og Knægte ladet mig bruge, hvor hans Excellence kunde gøre Fjenderne Afbræk og Skade, dog alt saadant med stor Perikel og Fare ved Dag og Nat.«

Da man efter Fredsslutningen skulde gøre Facit op, naaede man over det hele et sørgeligt Resultat. Selv om Kgl. Majestæt allernaadigst renoncerede paa at kræve nogen Landgilde for Aaret 1644⁴², for den sidste Del af hvilket der heller ikke forelaa noget Lensregnskab, da Lensmanden klogeligst havde salveret sig, saa tilpligtedes for det paafølgende Aar⁴³ af alle Herredets Byer alene Kongsted, Vejlby og Tved at svare nogensomhelst Landgilde, og endda kun Fjerdeparten, og Flertallet skulde først naa fuld Ydedygtighed i det fjerde Aar, mens andre Landsbyer som Skærbæk, Børup, Stallerup, Trelde samt flere enkelte Gaarde var helt forskaanet i de to første Aar, ja Erritsø endog i tre.

Men var Ploven atter sat i Jorden, det varslede ikke netop Fred, at der i de kommende Aar arbejdedes saa ihærdigt som nogensinde paa »den ny Fæstning og Købstad ved Bersodde,« næppe til Gavn for de omboende Bønder, hverken under Forberedelserne, eller da Frederiksodde omsider stod rede eller næsten rede til at modtage et Fjendeangreb og tilfulde blev udsat for et saadant. Da Karl Gustav, der hidtil med sin Hær var »draget frem som et Brudetog,« skuffedes over at finde en Real-Fæstning, hvor han blot havde ventet en mindre Forskansning, og maatte begynde en formelig Belejring, opslog han vel sin Hovedlejr omkring Bredstrup Kirke paa et Areal omtrent saa stort som det,

der indfattedes af Fæstningsbyens Volde, men iøvrigt inkorporeredes hele Terrainet bag Elbodalen i Belejringskomplekset; det lange Dalstrøg med Søer og bundløse Moradser dannede en naturlig Grav mod Angreb fra Landsiden, og Stranden rundt var opstillet Batterier for at hindre en eventuel Landgang, paa den store Kidholm var der endog opkastet en Skanse, ligesom man forresten vidste at drage Nytte af de »Alte Schanzen«, som fandtes, og overalt i Herredet var udstillet Rytterposter, flyttelige eller stationære, men i hvert Tilfælde ubehagelige Gæster. Som det med al ønskelig Tydelighed fremgaar af Dahlbergs *Tabula geographica*.⁴⁴ Thi den noget tvivlsomme Ære timestes Elbo Herred først af alle danske Landskaber, med saa nogenlunde de rette Forhold og Omrids at aftegnes paa et Landkort. Hvad man derimod ikke kan se derpaa, er, hvor dyrt den Kortlægning maatte betales. Thi de findes afsatte derpaa, alle Herredets Landsbyer fra Trelde til Oddersted; var der vel sagtens ogsaa, da Dahlberg tegnede, men siden efter? Man ved, Frederiksodde faldt, og at de samme Bølger, der havde baaret den danske Konge med det tvivlende Sind, nu godt hundrede Aar senere, isbundne, var Midlet til et af de mest geniale og dristige Krigsforetagender, Verden har set. Karl Gustav tvivlede ikke. Men — han lod sig standse, og Turen gik avet om; snart laa Wojvoden Czarnecki for Frederiksodde med Danskernes Forbundsfæller Polakkerne og Brandenborgerne. Gud bedre det for Venner, de nævntes ikke sidst, da Klagerne over Krigens Hærværk kom frem: »Avlen er mangedsteds fast øde baade formedelst de allieredes og syndelig Polakkernes strænge Indkvarteringer, saavel og Durchmarscher, Natlager af det Ahlefeldtske og Gyldeuløviske Regimenter, saavel som det aftaklet Folk

Oversættelse af Kortets latinske Text

(ved Sv. Aakjær).

Geografisk Tavle

visende den svenske Lejr i Nørrejylland samt Byerne
Colding, Medelfar, Frederiksodde og Sophieodde.

Anno 1657.

(Forklaring paa Bogstaverne.)

A. Nogle Regimenter Rytteri, med hvilke Generalvagtmeister Boddeker begyndte at indeslutte Fæstningen Frederiksodde den 23. Aug.

B. Sammes Stilling om Natten.

C. Den svenske Hærs Stilling, da Hans kgl. Maj. d. 25. og 26. Aug. befalede, at Frederiksodde skulde angribes med Artilleriskyts.

D. Skanse og Adgang (?) for Svenskerne paa Galgehøjen, hvorfra Frederiksodde blev smadret med Artilleriskyts d. 26. Aug.

E. Lejr, der begyndte at blive befæstet d. 28. Aug., hvis Ledelse vor Durchlauchigste Konge, da han rejste bort til Wismar, havde overdraget Hr. Excellencen Wrangel. Men den stod lige til 28. Jan. 1658.

F. Vagtrytteriet, almindeligt kaldet Corps de Gardes første Stillinger omkring Lejren.

G. Udkigs- og Vagtposter af Rytteri anbragte rundt om Lejren.

H. Danskernes Vagtrytteri før Angrebet paa Frederiksodde.

I. Her skjultes i Jorden en Bombe, som man almindeligt kalder Granat, paa 280 Pund, indeholdende en sindrigt konstrueret Vædske; til den var der bundet en Hat, og da en dansk Rytter, som der gjorde Vagt-tjeneste, vilde bringe den bort, skilte Brudstykker af Bomben ham og Hesten ad.

J. Daglige Rytterskærmysler indenfor det svære Skyts' Rækkevidde, i hvilke Danskerne altid blev drevet lige til Voldgraven.

L. Svenske Skibe, der efter Besættelsen af Frederiksodde oftere uden Fare krydsede hid og did gennem Melfarsund.

M. Svenskernes Skanse til Værn for Skibene.

N. Danskernes Skibe til at hindre de svenske Skibes Overfart.

O. Et dansk Skib armeret med 4 Malmkanoner, som blev taget af Svenskerne, mens det gjorde Vagttjeneste.

P. Svenskernes Forværk paa Øen Kidholm til Forsvar for Stationærskibene, som sammen med et Skib toges af Danskerne. Det svenske Skib Samson, som gjorde kort Proces med det danske Grip omkring ved R. og efter senere ikke langt fra Hindsgaul at have taget nogle Købmands- og Kaperskuder kastede Anker i Kolding Fjord ved S., hvor den tilbage-trukne Post, almindeligt kaldet Redouten, blev oprettet.

T. Kamp mellem 3 svenske og 7 danske Skibe Mortensaften.

U. Marsken Anders Bildes Lejr 1643, der bragtes i Hr. Generalfeltmarskal Torstensons Magt efter en tre Dages Belejring.

W. Her blev 1500 danske Ryttere under Oberstløjtnant Buchwald splittede og slaet paa Flugt af Hr. Torstenson.

X. Skov og Veje spærrede af Svenskerne.

Y. Vad for Heste og Vogne gennem Vejlby Fjord.

paa deres Udmarche, næsten alle deres Hester og Fæ frataget, slagtet og bortført.«

Atter en trøstesløs Kommissarie-Indberetning om Tilstanden paa Krongodset. For de var virkelig kommet igen, Egnens Beboere, dukket frem fra deres Skjulesteder i Skove og Moser, fra Fyn og hvor de ellers var flygtet hen, de som Døden ikke havde taget. »Landet blev snart besat igen formedelst dets Godhed, og strax lignet lige i Skatter med den øvrige Del af Landet,« hed det i en tyve Aar yngre Beretning, men disse Bemærkninger rummer dog hver for sig en Overdrivelse. Selv om man eksempelvis var haardhændet nok, naar det gjaldt at indkræve Skatter fra dem, der formaaede at yde, saa fremtvang Situationen dog betydelige Lempelser for overhovedet atter at faa Lenet bebygget, og Landsbyerne rejste sig kun langsomt. 1662 var endnu Femtedelen af Elbo Herreds Bosteder aldeles øde⁴⁵, og paa de fleste andre stod der endnu kun en Hytte eller nogle faa Fag Hus og »alle disse Bønderhuse og Hytter vare opbygte, siden Gud al-sommægtigste os med den kjære, ønskelige Fred haver forlenet, eftersom at al Husbygning, her var i Herredet, blev af Fjenderne og Krigsfolket ganske afbrændt, ruineret og forødt, saa her fandtes ikke nogen Bygning, enten i Byer eller paa Enstedgaarde, Boelle eller Huse, mens allesammen øde, og samme nu oprettede Bønders Bygninger er af allehaande Skarns Timmer og Træer og største Delen af Væggene i Husene er af Ris og Løv, foruden nogle faa Steder, som er slagen med Ler, og hvis Tækning derpaa findes, er af Hø og Græs, saa slige Bygninger kan ikke have længe Bestandighed.«

Og selv om Tiden udslettede Sporene af Krigens Ødelæggelser, selv om Bondegaard efter Bondegaard

atter rejste sig af Asken og Agrene tilsaædes Aar for Aar, Fredericia grønne Fæstningsvolde blev liggende. Skattede Herredsbønder og Fæstere ikke direkte dertil som i Middelalderen, de fik dog paa anden Vis at mærke, der stadig var Ufred i Luften. Selv om det ikke maa opfattes som en yderligere Understregning af Landskabets krigsmæssige Vigtighed, det delte jo heri Skæbne med de omliggende Herreder, fordi det udstrakte Krongods fandtes egnet dertil: næsten hele Lenet blev 1670 udlagt til Rytterhold. Atter var det Hensigten at kalde Bondens gamle Krigeraand til Live, at skabe en national Hær, men ogsaa nu mislykkedes Planerne. Adskillige af Egnens Bønder var vel i skaanske Krigs første Aar »med for Wismar«, men i anden Omgang valgte de at sende en Stedfortræder, selv om Udstyrelsen af en saadan næsten oversteg deres Formue. Op til 100 Rigsdaler maatte flere i et enkelt Aar udrede, og man anslog ellers Kronens Indtægt af en almindelig Bondegaard til en Snes Rigsdaler aarlig! En fin Forretning for Staten, om da ikke Enderesultatet skulde blive Agerbrugets fuldstændige Forfald. Det saa truende nok ud i saa Henseende, og fra 1680 skulde Rytter og Bonde altid være to Personer, men alligevel, saalænge de gudsforgaaende Kroppe af den første Kategori laa indkvarteret ude i Sognene, var det ofte uudholdelige Tilstande for Bønderne. Og Elbo og Holmans Herreder var atter, som det synes, haardest med: saa de ikke havde bedre Kaar end i Fejdetid, sagde en Mand i Egum 1680.⁴⁶

Hvor mindeligt de bad at komme som almindelige Krontjenere under Koldinghus igen, det hjalp dem intet, Rytterholdet maatte de døje, selv om Rytterne fra 1717 ikke laa ude i Landsbyerne. Og saa bragte da sluttelig dette Forhold et stort Gode, idet Egnens

Bønder allerede 1765, endnu 13 Aar før Stavnsbaandets Løsning, alle som een, Fæstere som jordegne Bønder, blev frie Bønder, virkelige Selvejerbønder.

Alene Fæstningsbyen mindede stadigt om den særlige Stilling, Elbo Herred havde indtaget, men selv om den Dag kom igen, da Bloddunst og Krudtdamp blandede sig med Elbodals Morgentaager, da den første og sidste danske Sejr, der meldes om i Herredets Krigshistorie blev vundet, saa var det jo meget langt fra, at Ødelæggelserne fra Svenskekrigene gentog sig. Og af de tapre Landsoldater, de nationale Krigere, der endelig da generhvervede det fordums Ry for Tapperhed, skrev næppe ret mange sig fra Elbo Herred.

Man har nu kunnet iagttage den særlige Rolle som Krigsskueplads, der Aarhundreder igennem blev Herredet til Del. Man har set, hvorledes det fra de ældste Dage udgjorde et Distrikt for sig, uden dog at kunne konstatere, om dets Udsondring allerede i Valdemarernes Storhedstid var en Følge af dets militære Vigtighed. Men hvorledes denne udtrykkeligt fastsloges af den kullede Greve, hvordan Tanken gik i Arv til Danserkongen, og det først overlodes Herredets Selvejerbønder, som Led i den faste Organisation, Ledingsvæsenet, at hævde Landskabets strategiske Stilling, og hvordan de samme Bønder, da deres Vaaben ikke længere rakte til, stadig med deres særlige Penge- og Kornskatter dannede den økonomiske Basis for Forsvaret: Vagtborgen ved Lillebælt. Og endelig hvorledes, da det Forsvar var forældet, den lange Fredsperiode længe hindrede Fornyelse. Men at dennes endelige Iværksættelse, trods det Bønderne ikke længer tog aktiv Del i Krigsbegivenhederne, dog i rigeste Maal bragte Krigens Forbandelser over deres Hoved,

ja, lod Fjenden bide sig fast netop i det Herred og indrette det i omtrent hele dets Udstrækning som Standlejr. Og var det end sidste Gang Herredet for sig dannede en militær Enhed, saa naaedes ogsaa paa anden Vis Kulminationspunktet: Ingensinde har noget Landskab til nogen Krigsforanstaltning ydet større Kontribution, end den Svenskerne krævede.

Hvad Vaabendaad eller Heltebedrift Herredsbønderne maatte have øvet, da de endnu med Vaaben i Haand var pligtige til at væрге for deres Landsdel, gik længst i Glemmebogen; af langt større Betydning er dog ogsaa den Indsats, hvorved de Gang paa Gang gjorde sig fortjente, selv om den ikke var af den Slags, som optegnedes i Annaler og Aarbøger: deres Gjenrejsning af Landet efter Plyndring paa Plyndring. Man fatter næppe, de formaaede det, men Resultatet viser i Dag det blomstrende Landskab.

Udspilledes Herredets Rolle som særskilt Led i Danmarks Forsvar for mange Hundredaar siden, ogsaa som selvstændig Retskreds ophørte Elbo Herred længst at existere; fra 1687 lagdes det under Koldinghus Birk, og Mændene paa Endle maatte atter søge Tingsted med Naboherredernes Bønder. Og i Nutiden er der næppe noget Spor tilbage af den fælles Forbindelse, der sikkert i gamle Dage prægede dem, som søgte Lov og Ret sammen, menige Elbo Herreds Almue paa Stævnshøj.

Men forsvandt Herredsgrænsen, baade som militær og som retslig Inddeling, den naturlige Grænse for Landskabet har ikke kunnet udplaneres, selv om Tiderne har ændret Elbodals Udseende. Endnu skilles Strømmen i Vandløbet gennem Dalen syd for Højrup Kobbelskov, men kun en lille, næppe alenbred Grøft skærer forbi Holmgaards Banke og den udtør-

rede Holme Sø. Og Aaen, der løber mod Nord, har ogsaa mistet sin Anseelse; nu er der hundrede Alen fra den ind til den Pyt stillestaaende, sivgroede Vand, der er til Rest af Taulov Sø, hvis store blanke Flade engang fyldte Dalen mellem Højrup, Taarup og Taulov Skove. Og den enlige Gedde, der i Foraarstiden lader sin grønspættede Ryg glitre i Solen vilde næppe gøre det til et Privilegium at besidde det Thengaardstade i Taarup Aa ved Troldholms Enge, som Præsten og en Bonde i Taulov 1660 havde i Fæste.⁴⁷ Et Par Alen bred glider Aaen her i den saa snævre Dal, hvor Brinkerne næppe faar Tid til at brede sig ud i vidjgroede Tørvemoser, inden de stejle Lerbanker rejser sig. Først mellem Tolstrup og Kongsted Marker har den en nogenlunde antagelig Bredde, og her gaar Snese af røde Kvier og Kalve i de frodigt grønne Enge, Dahlbergs *terra vligine profunda*⁴⁸; op over Lejrpladsen gror Hveden tung og blaagrøn, isprængt de dybblaa Kornblomster, og hvor Karl Gustavs vilde Ryttere foer frem over Vadestedet paa deres laadne Smaaheste, rasler lakskinnende Ford'er ad den brede, stenhaarde Chaussé. Men paa den anden Side den lige faste Banedæmning, under hvilken Pjedsted Stationsbys røde og hvide Huse kryber i Læ, viser Aaen sig endelig værdig til sit gamle Navn, vandrig nok til i en stort svungen Spiral at lægge Beslag paa saa godt som hele Dalbunden, for saa at mødes med Randsfjords nu saa muddersorte Vand.

Ogsaa Medelfarsund løber i sin Rende fra Arilds Tid, og endnu gror Slaaen og Tjørn vildsomt paa Næssets bratte Lerskrænter langs den stenede Strand; og bagved breder sig den Tusind Tønder Land store Trelde Skov. Men har man passeret Fabrikkolosserne ved Fredericia, er Kysten ikke skovgroet mere; selv

om den ryddede Erritsø Fæled paa Lyngsodde endnu har bevaret et uopdyrket Præg, tillukket fremtræder Kysten ialfald ikke, og sønderpaa, forbi Snoghøj veksler Billedet uafbrudt, skovklædte Klinter brydes af grønne Enge, hvor Bækkene søger til Havs, og pløjede Agre løber lige til Stranden. Som det først timedes Elbo Herred at kortlægges, saa blev nogle af de første danske Landskabsmalerier til ved det skønne Melfarsund. Fynboen Jens Juel har malet Færgestedet ved Snoghøj en Maaneskinsnat⁴⁹, og fra sit Stæde paa den fynske Kyst fæstnede han Herredets ejendommelige Kystlinje med de tre Odder paa Lærredet.⁵⁰ Siden da forrykkedes Trafikkens Tyngdepunkt, og Færdslen søgte i Statsbanernes Guldalder over Fredericia, indtil Færgeruten Middelfart—Snoghøj i Bilernes Aarhundrede oplevede en Renaissance. Men den Stemning, der var over Færgestedet i Jens Juels Dage er forsvundet, Maanen er ikke ene om Belysningen, røde og grønne Lygter viser den metalskinnende, oplyste Færge Vej over Bæltet, som de tøffende Motorbaade har afløst Fiskerjollerne med de røde Sejl. Snart vil dog ogsaa det Billede ændres: de blanke Skinner mellem vældigt svungne Kolossalbuer vil slaa den lige Vej over Bæltet, og Elbo Herred være landfast med Hindsgavls Halvø.

Samtidig med, at saaledes den moderne Teknik fejrer en af sine Triumfer paa et Sted, hvor Naturen selv i Forvejen har ødslet med sine Gaver, vil Samfærdslen atter ledes ad den fra Alders Tid hævdvundne Vej. Men naar Toget har passeret den gungrende Bro, stikker det ikke den lige Vej nord eller sydpaa, som de gamle Adelveje; det maa først over den med store Bekostninger opfyldte Erritsø Mose i en Bue ind til Frederits, Fæstningsbyen, og hver eneste Passager maa

saaledes med nogle Minutter af sin Tid yde sin Tribut, bøje sig for den Kendsgerning, at dette Landskab var i fordums Dage et udsat Sted, en Grænsevagt midt inde i Landet, som man Tiderne igennem fandt det formaalstjenligt at sikre.

Samhørigheden med fremfarne Tider slipper os aldrig.

Noter.

¹ Kirken der havde nemlig, modsat Meddelelsen i Vejle Amts Aarbog 1925 I, Side 116, Taarn; det fremgaar af Synsforretningerne i Anledning af Ødelæggelserne under Torstensonsfejden, D. Kanc. Indk. Breve 1650, ²/₄ RA.

² Herredags Dombog 1537, Nr. 1, Fol. 44.

³ Danmarks Riges Krønike, I, Side 211.

⁴ Efter velvillig Meddelelse af Dr. Nordmann.

⁵ De følg. Begivenheder, hvor intet andet bemærket, skildret efter Reinhardt: Valdemar Atterdag, Side 71 ff.

⁶ Endvidere: det halve Bruskherred, som ligger nærmest Middelfart-sund, skal han overlade os og vore Arvinger til vort Behov, naar det bør os at fare over; og det skal vi gengælde ham, som fire af vore Mænd, to paa vore Vegne og to paa hans Vegne, som vi (det vil jo sige. saavel Greverne som Valdemar) vælger dertil, det være saa som de Mænd siger og kan de fire ikke komme overens, saa skal det staa til Hertug Albrecht af Sachsen og til Grev Henrik af Schwerins Afgørelse, hvad de siger derom, og hvortil de vurderer det, det skal man afslaa ham i de fem Tusinde Mark, som han skal udrede til Sct. Jakobs Dag.* (Diplomatarium Flensborgense, S. 34 f).

⁷ Dethmars Chronik 1161—1395. S. 489. (Leipzig 1884).

⁸ Brevet i sin Helhed trykt Reinhardt, o. anf. V. Tillæg 11.

⁹ P. Eliassen: Hønborg, Vejle Amts Aarb. 1913, hvorfra flere Oplysn. i det flg. er taget.

¹⁰ Den remarquableste Høj i hele Sognet, er en paa Nebel Mark, hvor det hele Herreds Beboere i gammel Tid har haft deres Samlingsplads eller Stævne, hvor siden har staaet Elbo Herreds Tinghus, omgivet med 3 Rader store Stene. Denne Høj kaldes endnu Stævnshøj.* Pr. Barthold Hoë til Amtmd. Hofman (Langebeks Exc. 35). Tingstedet synes først at have været ved Tingskov i Erritsø Sogn, og de ældste kendte Herredsfogder boede da ogsaa i Erritsø. Sagtens har først omkr. 1570 den af Frederik II begunstigede Klaus Hønborg faaet det flyttet til Stævnshøj; han og de flg. tre Herredsfogeder boede paa Søholm. Derimod maa man vel stille sig skeptisk over for Hoës Meddelelse om et Tinghus. I Bispeindberetningen (1766) taler han da ogsaa blot om et Tingsted.

- ¹¹ Aarvog for dansk Kulturhist. 1893.
- ¹² Saml. til jysk Hist., etc. 4. R., IV, S. 413.
- ¹³ Ældste danske Arkivregistraturer, VI, S. 378.
- ¹⁴ Reinhardt, o. anf. V. S. 363f.
- ¹⁵ RA. D. Kanc. Diverse. 1481—1571. Nr. 50.
- ¹⁶ Disse Tal fremkommer dog ved Sammenlign. mellem Erik Krummediges Register og den senere Jordebog for 1573 (RA).
- ¹⁷ Om disse Forhold Svend Aakjærs instruktive Artikel: Det olddanske Herred og Sogn, i Festskrift til Kr. Erslev, Hist. Tidsskr. 1928.
- ¹⁸ At Slægterne Vind og Skeel stammer fra Starup Sogn tør anses for kendt nok; men ogsaa Adelsmænd af Familien Galt forekommer fra de ældste Tider i Almiud Sysseltings- og Brusk Herredstingsvidner. Endvidere bør man modsat O. Nielsen (Jyske Saml. VI, S. 24) anse det for bevist, at det er Egumgaard i Elbo Herred, Peder Ebbesen Galt (Kronens Skøder I, S. 12) anfører som tilh. hans Forfædre, naar Markbogen 1683 nævner Endrup Maie (jf. ogsaa J. J. Ravn: Holmans og Elbo Herr. S. 295). Man kunde næsten fristes til at søge Slægtens Stamsæde enten paa Landrupgaard eller Skovsgaard (nuv. Skovsgaarde i Sdr. Vilstrup Sogn, ikke Udstruppe, som der ganske vist staar i Skødet, Kronens Skøder I, S. 25, O. M. 54), som Peder Galt tillige med 8 Boel (Gaardsæder?) i Vilstrup By mageskiftede til Kronen 1548, om ikke hans Brodersøn efter Peder Galts Død hævdede, at netop det Gods, havde Peder Ebbesen uretmæssigt tiltaget sig af Mogens Gøyes Arvegods (Herredags Dombog 1545—49, Fol. 255 RA), som det dog synes uden Resultat, og nævnte Gods findes ialfald ikke i Elline Gøyes Jordebog.
- ¹⁹ Vistnok af Wolfgang v. Utenhof, Frederik I.s Kansler, Danske Magazin III. R., 3. Bd., Side 22.
- ²⁰ Brevet trykt, Allen: Breve og Aktstykker til Kr. II. og Frederik I.s Hist., S. 60 ff. I Originalen staar tydeligt: han haver ligget (!), ikke som Allen har læst: halld etc.
- ²¹ Tegnelser fra alle Lande, Danske Magazin. V. R., 2. S. 101 og Smstds. S. 58, idet »swm« sidste Sted maa læses »sund«.
- ²² Kolderup-Rosenvinge: Gl. danske Domme. I, S. 60.
- ²³ Danske Herregaarde, Jylland: Boller, jf. Kancelliets Brevbøger.
- ²⁴ Tegnelser o. alle Lande 1542, Danske Magazin, 3 R. VI, S. 318, jf. Eliassen, o. anf. Sted.
- ²⁵ Lensregnsk. fra Hans og Kristiern II.s Tid, RA.
- ²⁶ Dette synes at fremgaa af den ovenfor omtalte Jordebog fra 1573, atter sammenlignet med Erik Krummediges Reg.
- ²⁷ Jyske Registre VI.
- ²⁸ Kanc. Brevb. Erslev: Len og Lensmænd. Der er endda en Mulighed for, at allerede Erik Krummediges Bedstefader af samme Navn har haft med Hønborg at gøre. Den yngre Eriks Moder, Else Pedersdatter Tott var anden Gang gift med Thomas Lange til Lydum, og i 1523 fik dette Ægtepar paa Eriks og hans Søkendes Vegne, det fynske Sunds Herred i Pant af Kristiern II, mod til denne at oplade to lollandske Birker, samt flere spredte Gaarde, som »højbaarne Fyrste Kong Kristiern vor kære Faderfader Fru Karine af Hønborg i Pant havde sat.« (Kr. II.s Registre, Fol. 50 f. Tr. Suhms Nye Saml. III). Naar Karen Valkendorf Henningsdatter til Højbygaard (Fuglse H.), gift med Erik Krummedige d. Æ., paa denne Maade nævnes i Forbindelse med Hønborg, kan det vel næppe be-

tyde andet, end at hendes Husbonde havde været Hovedsmand paa Slot-
tet i Kristiern I.s Tid. Man kunde ydermere efter dette Brev fristes til at
tro, at allerede det Ægtepar havde haft Lenet paa Pant, men saa kommer
det paa tværs, at Peder Brokkenhus til Lerbæk 1487 oppebar Sagefald i
Hønborg Len. (Kong Hans' Hofholdningsregnsk.).

²⁹ T. Ex. Liljefalk: Frederiksoddes første Dage, og Brandenborgerne og
Polakkerne i Vejle Amt, Vejle Amts Aarbog 1907.

³⁰ Worsaae har i Hist. Tidsskr. 1841, S. 175—258, skildret Egnens Til-
stand efter Karl Gustav Krigene.

³¹ Man maa dog ikke se bort fra, at der stadig foretoges Udskrivninger
bl. Bondebefolkningen; t. Ex. stilledes der ved en Mønstring ca. 1550 af
Elbo Herreds Krongods, saavel Bønder som Fæstere, 11 Mand, hver med
Harnisk og Hellebarde. (Mønstringsruller og Rostjenestetaxeringer. RA.)
Ligeledes bestod til op i det 17de Aarh. Adelen Rostjeneste, udtaget bl.
dens Fæstere, men mere og mere mistende sin Betydning.

³² Om disse Forhold, se Hans Knudsen: Koldinghus Amts Selvejer-
bønder, Jyske Saml. 4—IV, S. 320 ff.

³³ Danmarks Riges Historie IV. Bind, S. 116 ff og S. 223 f; jf. Sechers
Forordninger 1595—1621, Nr. 411, Nr. 421 og Nr. 533.

³⁴ Om Egnens Forhold i denne Periode, se min Artikel: I et jysk Ryt-
terdistrikt 1630, Saml. til jysk Hist., 4. R., V. Bd. 1927 II.

³⁵ Koldinghus Lensregnskaber, 1631—33 RA.

³⁶ K. Rockstroh: Befæstningsanlæg paa den vestlige Side af Lillebælt.
1629—1644. Jyske Saml. 3. R. IV. Bd., S. 290 ff, og C. Klitgaard: Et Bidrag
til Jyllands Befæstningshist., smstd. 4. R., IV. Bd., Side 27 ff. Kr. IV.s egen-
hænd. Breve. V. Bd.

³⁷ Skærbæk By -haffuer j Koe-haffue kaldes Emrits ved Stranden.
Elbo Herreds Engtaxering 1683, Fol. 32, Matrikulsark. Jf. Dahlbergs Kort.

³⁸ Rockstroh o. ant. St.

³⁹ D. Kanc. Indkomne Breve. 26. April 1649. RA.

⁴⁰ Man kunde derimod fristes til at antage det oftere fortalte Sagn, at
en dræbt Skildvagt gav Anledning til Plyndringen, hører til Brøndsted,
hvorom det i Tingsvidne af 7.3.1631 (Lensregnsk.) hedder: At nu i forleden
Ufredstid, da blev der en Korporal og en Soldat ihjelskudt, som laa Salve-
garde i Brøndsted, hvorfor Krigsfolket blev de Brøndsted Bymænd gan-
ske onde og vrede, og dennem haardelig udskattet, plyndret og fængslet.

⁴¹ D. Kanc. Indkomne Breve. 1. April 1649. RA.

⁴² Missive i Lensregnsk.

⁴³ Kommissarieforretning i Lensregnsk.

⁴⁴ Fra Pufendorffs Karl Gustavs Historie, jævnfør Kortet over selve
Svenskelejren i Vejle Amts Aarb. 1907, S. 35.

⁴⁵ Worsaae o. anf. St. (jf. RK. B. N. 2. Div. Synsforretn. og Efterretn. ang.
Ruin. paa Lenene i Svenskekrigene C.-F. (Jylland) RA.).

⁴⁶ Se min foran citerede Artikel i Jyske Saml.

⁴⁷ Koldinghus Lens Matrikel 1662. RA.

⁴⁸ o: dybt Uføre, bundløst Morads.

⁴⁹ Kunstmusæet.

⁵⁰ Thorvaldsens Musæum.